

Het is het voorjaar van 1907 en er staat een naakte man op de berghelling, in de bossen bij Ascona. Zijn huid is verbrand door de zon. Een week lang heeft hij in zijn blootje rondgelopen. Hij heeft moeten slapen op de harde rotsgrond. Hij heeft zich zelfs laten ingraven, tot aan zijn nek, om de geneeskraft van de aarde te ervaren. Deze man was een bekende schrijver. Of eigenlijk: dat zou hij *worden*. Hermann Hesse werd in de latere twintigste eeuw een icoon voor generaties van jonge mensen die op zoek waren naar zingeving en spiritualiteit. Maar in 1907 was Hesse nog vooral zélf op zoek. Als kind was hij streng-christelijk opgevoed. Zijn ouders waren missionarissen in piëtistische kerk – en als puber was Hermann Hesse tegen hen en hun geloof in verzet gekomen: in getergde brieven schreef hij dat ze eens een keer op moesten houden het over Jezus te hebben, en dreigde hij dat hij een pistool had gekocht, om zichzelf door de kop te schieten. Maar zoals dat gaat met kinderen die zich tegen het geloof van hun ouders verzetten: als ze zich er dan eindelijk van hebben bevrijd, missen ze toch iets. En zo ging Hermann Hesse op zoek naar allerlei nieuwe vormen van spiritualiteit: hij zocht het in oosterse religies: in Tao, in Boeddhisme, hij zocht het in de natuur. En zo kwam hij in Ascona terecht, bij een natuurcommune die zichzelf de Monte Verità noemde: de berg van de waarheid. Daar kon je een ‘zonnekuur’ doen van een week, of nog veel langer. De communebewoners geloofden dat het goddelijke in de natuur school. Ze wilden leven zoals mensen vroeger hadden geleefd, in de oertijd, toen de primitieve stammen nog in harmonie met de oerkrachten hadden gestaan. En dat was waarom Hesse die week in zijn blootje door de bergen banjerde: want zo kwam je weer in contact met de oermens in jezelf: als je de machtige elementen weer op je huid voelde.

Terug naar de natuur, naar het primitieve leven: dat was een geluid dat je in veel van Europa’s intellectuele kringen kon horen in die tijd: de moderne wereld, met al haar rationalisme, haar individualisering en grote industrieën en steden, had de mensen van hun oorsprong vervreemd, en daardoor waren ze hun spirituele essentie kwijtgeraakt. En dus gingen heel veel mensen, net als Hesse, op zoek naar nieuwe zingeving: ze sloten zich aan bij allerlei spirituele genootschappen, antroposofie, theosofie, ze laafden zich aan de nieuwe mystieke kunsten. En bij alles dachten ze: zou dit het dan kunnen zijn? Zou hier dan de essentie van het leven liggen? Dat viel vaak tegen. En zo ging het ook met Hesse. Al zijn spirituele zoektochten liepen op niets uit. In de loop van de jaren werd hij steeds vaker geplaagd door somberheid, depressies. Hoe langer die duurden, hoe sterker het idee werd dat de ware oplossing dan wel iets drastisch moest zijn. Een radicale breuk met de wereld zoals hij die tot dan toegekend had.

En toen brak, in de zomer van 1914, de Eerste Wereldoorlog uit. De Grote Oorlog werd die toen genoemd. En dat ging gepaard met een uitbarsting van nationalistische gevoelens, met een verheerlijking van de opofferingsgezindheid en andere edelmoedige gevoelens onder de bevolking. ‘Een heilige Oorlog’ werd het genoemd. in Frankrijk en Engeland, maar ook in Duitsland, en Oostenrijk-Hongarije – de vijand verschilde, maar het gevoel was eigenlijk overal hetzelfde. En, wat nog opvallender was: al die zoekende zielen die naar iets groots en betekenisvol hadden verlangd gingen er helemaal in mee. Tienduizenden kunstenaars, schrijvers, academici, idealisten verklaarden dat deze oorlog om de hoogste geestelijke waarden van de mensheid draaide. Ze hoopten dat er een nieuwe wereld uit geboren zou worden, waarin de mensheid eindelijk weer haar oorspronkelijke

levenskracht zou vinden. De oorlog was als een zuiverende storm, een ontzagwekkend natuurfenomeen. Hermann Hesse schreef in december 1914: *Dat bevalt mij eigenlijk aan deze fantastische oorlog, dat die helemaal geen "zin" lijkt te hebben, dat het niet om een of andere worst als beloning gaat, maar dat hij de schok is waarmee een wisseling van de atmosfeer gepaard gaat. Of het duur en misschien wat al te duur betaald is, is niet aan ons om vast te stellen. De natuur eist altijd slachtoffers, één enkel mensenleven is haar niets waard.* Pas na een paar jaar begon het tot steeds meer mensen door te dringen dat er niet veel heroïsch was aan deze oorlog: de grauwe, onmenselijke werkelijkheid van de mechanische oorlogsvoering draaide om modderige loopgraven, granaten die vanaf kilometers afstand invielen, dood en verderf zaaiden. Miljoenen waren zinloos gestorven, of voor de rest van hun leven verminkt of getraumatiseerd geraakt. Het had niets maar dan ook niets met hoogstaande idealen te maken.

Velen konden zich inmiddels niet meer voorstellen dat ze ooit enthousiast waren geweest, toen de oorlog net was uitgebroken. Ze ontkenden het, tegenover zichzelf en tegenover anderen. Hermann Hesse was een van de weinigen die er nog wel eens aan terugdacht, en het wél onder ogen durfde te zien, dat hij zich zo had laten meeslepen door iets wat hij nu, achteraf, verschrikkelijk vond. Er was ook steeds meer aanleiding om aan die pijnlijke episode terug te denken. Met afschuw zag Hesse in de jaren twintig en dertig het fascisme en nazisme opkomen. Hij kon er met zijn hoofd niet bij *hoe de hele wereld in volle vaart en onder begeleiding van tetterende muziek op de volgende oorlog af snelt.* Hij wilde de oorzaken begrijpen. En dan hielp het om te beseffen dat hij zelf ook vatbaar voor nationalisme en oorlogspropaganda was geweest. Hij was een van de weinigen die bereid was om het openlijk toe te geven: *Ik was ooit ook jong en ook voor mij had het woord 'strijden' een jubelende en edelmoedige klank – in 1914 dwong de wereld mij daar enige jaren lang grondig over na te denken.* En dat maakte hem vastbesloten om er dit keer niet in mee te gaan.

Zoals Hermann Hesse in de jaren dertig vreesde dat de wereld zich opnieuw in een oorlog zou storten, zo zitten heel veel mensen ook nu, in 2026, het nieuws te volgen, met de angst dat het weer mis zal gaan. En ja, wat we nu meemaken in de wereld, in de geopolitieke verhoudingen, is ook echt het einde van een tijdperk, het einde van een tijdperk waarin tachtig jaar lang de nagedachtenis aan de gruwelen van de Holocaust zorgde voor de vanzelfsprekendheid van de internationale rechtsorde, de vanzelfsprekendheid van een open, veelstemmige samenleving, de vanzelfsprekendheid dat brute machtspolitiek en intimidatie geen plek hadden in de beschaving, de vanzelfsprekendheid dat in een democratie de macht niet gelegen is bij een leider of een partij, maar in de wet. Die vanzelfsprekendheden lijken nu echt voorbij te zijn. En dat doet velen vrezen voor een herhaling van de geschiedenis, een heropleving van het fascisme. Daar staan de kranten al jaren vol mee, daarover roeren de schrijvers zich, kunstenaars, filmmakers. Onze cultuur heeft de afgelopen decennia werkelijk bol gestaan van de onheilstijdingen, verhalen over herlevend fascisme en autocratie - we zijn verzadigd geraakt van de angstbeelden en ondergangsvisionen. Maar we moeten sinds een jaar of tien toch wel echt constateren, dat al die waarschuwingen weinig meer helpen. Het heeft de nationaalpopulistische politiek niet kunnen indammen. Integendeel, ik denk dat het de radicaalrechtse partijen alleen maar heeft geholpen. Want er zit ook een keerzijde aan die waarschuwingen: we hebben – met onze obsessie voor de Tweede Wereldoorlog, onze collectieve angst voor de herhaling ervan – een democratische cultuur gecreëerd die negatief is, die aan elkaar hangt van angstvisionen en vijandbeelden. We hebben vrijheid en democratie verdedigd door te waarschuwen voor hun tegendeel. Democratie is belangrijk, omdat je anders fascisme krijgt, en

oorlog. Het positieve verhaal over democratie raakte uit het oog verloren. En dat positieve verhaal is harder nodig dan ooit.

Dat positieve verhaal is in de kern juist niet zorgelijk of defensief. Het is een verhaal vol levenslust, vol rebellie. En: vol realisme. Het begint met een heel simpel besef, een realistische constatering: dat de democratie de enige staatsvorm is, die recht doet aan de werkelijkheid. En de werkelijkheid is: dat de bevolking, 'het volk' zoals de populisten het noemen, niet bestaat uit mensen die allemaal hetzelfde zijn, en al helemaal niet hetzelfde vinden – stel je voor: hoe vreselijk zou dat zijn - maar dat is wél het sprookje dat populisten en dictators ons wijs willen maken: dat het volk met één mond spreekt. Dat 'het volk' hetzelfde wil. Alsof het volk niet uit allerlei verschillende mensen en groepen en belangen en geloven en ideeën bestaat. Ik ben nog niet eens een *familie* tegengekomen waarin kinderen, ouders, grootouders, neven, nichten over alles hetzelfde denken. Die veelstemmigheid, dat is waar de democratie in de eerste plaats voor is: om recht te doen aan al die verschillende meningen en ideeën. Zodat we niet hoeven te liegen, zodat we ons niet anders hoeven voor te doen dan we zijn.

Dát is wat een democratische cultuur in essentie is: een veelheid van verschillende overtuigingen, van levensvisies, van dromen, van ordinaire materiële belangen. Dat is ook waar de werkelijkheid, als je er natuurkundig naar kijkt, uit bestaat: uit botsende deeltjes. Dat is wat je moet vaststellen, als je nuchter en realistisch naar onze samenleving kijkt: dat is geen kunstmatig, van bovenaf opgedrongen eenvormigheid. Nee, dat is altijd een veelheid van deeltjes geweest. En het mooie van de natuur is dat botsende deeltjes geen afbreuk of verval veroorzaken. Nee: botsende deeltjes zorgen voor energie. Voor warmte. Ze zijn de bouwstenen voor alles wat bestaat. En van die veelheid van botsende deeltjes proberen we elke dag opnieuw iets samenhangends te brouwen. Dit verhaal van de democratie is een stuk krachtiger, energieke, rebelser, dan het verhaal van bedreigde instituties, van kwetsbare waarden die we moeten koesteren. Bovendien: als je naar de geschiedenis kijkt, hebben de democratische krachten meestal juist gehoord bij de aanvallers, bij degenen die de gevestigde instituties met de grond gelijk wilden maken. De almacht van het koningshuis en de kerk, die zich eeuwenlang liet lenen om die macht te legitimeren, al die feodale en autocratische en militaristische regimes, waar studenten en boeren, en arbeiders en kunstenaars tegen in opstand kwamen, de demonstranten in 1989 in Berlijn en in de Baltische Staten. Provo, Punk, de Dolle Mina's – allemaal democratische krachten die zich geen zorgen maakten over 'bedreigde instituties', en het al helemaal niet over kwetsbare waarden hadden. Ze trokken de straat op om die instituties met de grond gelijk te maken

Dat is de rare omkering die we op dit moment meemaken: de linkse en progressieve partijen tonen zich als de zorgelijke hoeders van de gevestigde instituties. Terwijl de rechtse populistische partijen zich profileren als de rebellen, degenen die de corrupte elites zullen ontmaskeren en van hun troon zullen stoten en de macht weer in handen zullen geven van het volk. Dat die populistische leiders die dat beweren allemaal zelf graaiende miljardairs zijn, van Trump tot Musk tot Orbán, openlijk corrupt, maakt het al helemaal bizar dat het democratische verhaal van de links-progressieve krachten hier kennelijk niet tegen opgewassen is. Dat is een van de grote mysteries van onze tijd. Daar kunnen we het eindeloos over hebben, maar één van de verklaringen ligt in de digitale revolutie. Want ga maar na: de digitale revolutie begon in de jaren '90 als een democratische kracht bij uitstek: een beweging die helemaal van onderaf ontstond. Iedereen die dat wilde kon een blog beginnen, een forum, een eigen mediakanaal. Het was een eindeloos netwerk aan digitale vrijplaatsen: een vrolijke veelheid van verschillende stemmen en initiatieven, die naast elkaar bestaan, op elkaar botsen, en toch in één

groot levendig netwerk met elkaar verbonden zijn. Het leek heel erg op die botsende deeltjes waar ik het zojuist over had. Maar de afgelopen tien, vijftien jaar, is dat allemaal veranderd, toen de grote techbedrijven de sociale media omvormden tot steeds strakker *van bovenaf* gedirigeerde mediakanalen. Het hele internet wordt steeds dwingender gestuurd door algoritmen die er een effectieve, op elke individuele gebruiker toegespitste propaganda- en marketingmachine van maakten, waarbij niets van wat je wel en niet te zien krijgt meer aan het toeval is overgelaten. Het is een ontwikkeling die opvallend parallel loopt met veel populistische bewegingen, die ook begonnen als rebels en anti-institutioneel, en eenmaal aan de macht al heel snel overschakelden naar autocratische regimes, gericht om zoveel mogelijk controle van bovenaf op de samenleving te krijgen. De data-gedreven economie van Big Tech gedijt juist heel goed bij autocratische regimes. Niet voor niets zijn het nu vooral de autocratische regeringen, van Poetin tot Xi Jinping, die er het gretigst gebruik van maken. Niet voor niets hebben de CEO's van de grote techbedrijven, Elon Musk Peter Thiele, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos, een alliantie gesloten met Trump regering. Al die enorme ontwikkelingen van onze tijd zijn verstrikt met elkaar, en dat maakt ze ook zo overweldigend. Het geeft je als gewone burger al snel het gevoel dat we allemaal machteloos staan, alsof al die krachten die nu spelen in de wereld veel te groot zijn voor ons om nog enige invloed op uit te oefenen, alsof we staan te kijken naar een orkaan die een heel dorp wegblaast, een gesmolten gletscher die in zee glijdt – machtige natuurfenomenen die razen over de aarde. Eigenlijk precies dezelfde manier waarop Hermann Hesse, en al die duizenden zoekende zielen met hem, keken naar het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog: als een storm, een aardbeving – in ieder geval niet iets waar je als mens wat aan kon veranderen. Maar dat was juist de grote fout die Hesse en zijn tijdgenoten maakten, in de zomer van 1914: ze maakten van de oorlog die uitbarstte iets mystieks, iets heel abstracts. Ze beschreven het als iets goddelijks, of als een oerkracht van de natuur. Terwijl het in werkelijkheid een aaneenschakeling van beslissingen was, en ook nog eens slecht doordachte beslissingen, gemaakt door incapabele bestuurders, door zichzelf overschattende generaals en ijdele Keizers en koningen. En die waren maar wát blij dat zoveel schrijvers en kunstenaars de oorlog als een mystieke gebeurtenis omschreven, en totaal geen oog hadden voor het desastreuze falende beleid van de machthebbers. En zo zijn de machthebbers van de grote techbedrijven nú ook dolblij met al die miljarden mensen die de digitale revolutie beleven als een soort natuurfenomeen. En AI als een soort bovennatuurlijke intelligentie. En zo zijn de politici van de nationaalpopulistische beweging helemaal niet ontevreden dat ze door hun tegenstanders afgeschilderd worden als een doodenge, maar onbegrijpelijke heropleving van de fascistische spoken uit het verleden. Het resultaat van al die angstbeelden, al die waarschuwingen, die we nu zo vaak horen, over de dreigende nieuwe oorlogen, de onstuitbare opmars van Big Tech, de ineensstortende democratie en de terugkeer van het fascisme, is dat wij, gewone burgers, het idee krijgen dat we toch niets kunnen veranderen aan de stormen die over de wereld razen.

Maar democratie is méér dan een kwetsbaar institutioneel erfstuk dat door kwaadaardige krachten wordt belaagd. Als we democratie weer begrijpen vanuit de energiebron die het van oorsprong is, van botsende deeltjes, een natuurlijke weerzin tegen alles en iedereen die ons van bovenaf de eenvormigheid probeert op te dringen - dan kunnen we het democratische gevoel weer uit het defensief halen, uit de sfeer van bezorgdheid, over een herhaling van de geschiedenis, voor al die dingen waar we ons hele leven al voor zijn gewaarschuwd. Dat democratische gevoel houdt ook in dat we het niet allemaal met elkaar eens hoeven te zijn om een krachtige beweging te kunnen vormen, en juist dát blijkt in de praktijk het allerlastigst. Want in velen van ons schuilt iets van wat in

Hermann Hesse school, toen hij daar stond, in zijn blootje op de berg, op zoek naar een Waarheid die de alledaagse werkelijkheid zou overstijgen. We zijn allemaal van tijd tot tijd vatbaar voor sprookjes die Eenheid beloven, Gemeenschapszin, een Waarheid die alles overstijgt. En het is ook niet makkelijk om een werkelijkheid te omarmen die uit eindeloos veel botsende deeltjes, conflicten, tegenstrijdige belangen bestaat, met toch aardig wat mensen die denkbeelden hebben die je vanuit het diepst van je hart verafschuwt. Een democratische samenleving zal geen rustige aanblik geven, het zal altijd uit een constante frictie en wrijving en conflicten bestaan. En een groot deel van de kiezers zal daardoor altijd nostalgisch blijven naar een niet-bestaand verleden vol fictieve gemeenschapszin en saamhorigheid. En vatbaar zijn voor politici, of religieuze leiders, of natuurcommunes, die beloven dat niet-bestaande verleden terug te brengen. Maar wie een democratie wil leven, zal moeten leren houden van die morsige, chaotische, veranderlijke werkelijkheid, hoe frustrerend die ook is – simpelweg omdat dat het leven is zoals zich dat aandient, allesbehalve overzichtelijk of perfect, maar ontegenzeggelijk écht, en van ons allemaal.